

Porters diamant mist glans

Auteur(s):

Boekema, F.W.M.

Hospers, G.J.

*De eerste auteur is werkzaam aan de universiteiten van Nijmegen en Tilburg. de tweede auteur is verbonden aan de Universiteit Twente.***Verschenen in:**

ESB, 87e jaargang, nr. 4343, pagina 51, 18 januari 2002

Rubriek:**Trefwoord(en):**

innovatie

"Als we blijven vasthouden aan het poldermodel", aldus Porter, "zal onze economie aanmerkelijk aan innovatiekracht inboeten." Is dit oude wijn in nieuwe zakken of een vernieuw(en)de analyse?

Het is al weer ruim tien jaar geleden dat Michael Porter zijn bestseller *The competitive advantage of nations* publiceerde¹. In dit boek gaat de Amerikaanse hoogleraar in op de vraag wat het concurrentievermogen van landen in de wereldeconomie bepaalt. Hoe een land internationaal gezien presteert, hangt volgens hem af van een samenspel van aanbod, vraag- en institutionele factoren. In het bijzonder wijst hij daarbij op de aanwezigheid van productiefactoren en netwerken van sectoren ('clusters'), de binnenlandse vraag en de nationale economische orde. Tezamen vormen deze factoren de bekende 'diamant van Porter', die aangeeft waarin een land economisch gezien kan schitteren. In academische kringen is de diamant regelmatig bekritiseerd: het model zou 'kaleidoscopisch' zijn, niet meer dan een 'quasi-theorie' en bovendien belangrijke factoren (zoals de rol van multinationals) over het hoofd zien².

In tegenstelling tot de academici, hebben beleidsmakers over de hele wereld het werk van Porter met veel enthousiasme ontvangen. Dat is ook niet zo vreemd, want Porter kent aan de overheid als actor een belangrijke rol toe: het is immers met name de overheid die door middel van voorwaardenscheppend beleid de diamant kan oppoetsen en koesteren.

Ook in Nederland heeft Porter grote invloed op het economische beleid gehad. Zo zijn meerdere overheidsnota's sterk op zijn denkbeelden geënt³. Men vond het dan ook hoog tijd om de benadering van Porter weer eens opnieuw voor het voetlicht te brengen. Dat gebeurde: op drie december jongstleden deed Michael Porter op uitnodiging van het ministerie van Economische Zaken per privéjet de Nederlandse polder aan voor een bliksembezoek. In de Ridderzaal in Den Haag gaf hij voor een gehoor van bestuurders, ambtenaren, ondernemers en enkele wetenschappers zijn visie op de huidige prestaties en toekomstige perspectieven van de Nederlandse economie.

De lezing

Porter begon zijn college met de opmerking dat hij hier niet is gekomen om schouderklopjes uit te delen. De jaren dat de Nederlandse economie kon teren op het poldermodel en lage loonkosten, behoren nu echt tot het verleden. Sterker nog: als overheid en bedrijfsleven niet snel actie ondernemen, moet ons land vrezen voor haar economische ontwikkeling op de lange termijn. Waarop baseert Porter deze sombere voorspelling? "Uiteindelijk", zegt hij, "hangt de welvaarts-groei van een land af van de mate waarin bedrijven innoveren en productiviteitsstijgingen realiseren. Om een duurzaam concurrentievoordeel te behalen, moeten ondernemers voortdurend vernieuwen. Uitgerekend op dit punt laat het Nederlandse bedrijfsleven kansen liggen." Het duidelijkst blijkt het geringe aantal innovaties van Nederlandse ondernemers uit het aantal octrooien dat ze in de Verenigde Staten aanvragen. Volgens Porter laat deze indicator als maatstaf voor economische groei zien dat de helft van de economische groei daarmee kan worden verklaard. Gelukkig weet hij raad: om het tij te keren, moeten overheid en bedrijfsleven een duidelijke innovatiestrategie volgen. Met andere woorden: zij moeten een beleid voeren waarmee innovaties worden bevorderd.

Fundamenteel onderzoek

Het is opvallend dat Porter weinig tot niets zei over de betekenis van fundamenteel onderzoek. Als er sprake is van octrooien en patenten, zou men associaties moeten kunnen leggen met fundamenteel onderzoek. Fundamenteel onderzoek zal immers aan de basis van octrooierbaar onderzoek moeten liggen en tevens veelal gelden als voorloper van toegepast onderzoek. Desondanks zei Porter hierover weinig in zijn lezing. Daar stond tegenover dat zijn eigen toegepaste onderzoek breed uitgemeten werd en zelfs als een unieke methode werd gepresenteerd om innovatiekracht te meten. We hebben eigenlijk geen kritische kanttekeningen gehoord waarmee de betekenis van zijn eigen meetmethoden op zijn minst relativerend werd.

Octrooien

Een eerste stap ter versterking van het concurrerend vermogen van ons land is volgens Porter het opvijzelen van de Nederlandse diamant, met andere woorden, het tot stand brengen van vernieuwing in die economische activiteiten waar we goed in zijn. Volgens Porter kent ons land een groot aantal van deze zogenaamde clusters van bedrijvigheid en onderlinge samenwerking. Hij noemt er maar liefst vijftien, waaronder voeding, halfgeleiders, chemie, gezondheid, onderwijs en commerciële dienstverlening. Het is niet goed als

slechts enkele van deze clusters een voorkeursbehandeling krijgen ('picking winners'). In plaats daarvan verdient de ontwikkeling van alle nationale clusters aandacht. Wanneer de clusterpartijen - al dan niet met hulp van de overheid - hun inspanningen op het gebied van onderzoek en ontwikkeling weten te verhogen, kan Nederland haar achterstand op het terrein van innovatie gedeeltelijk inlopen.

"Er moet echter meer gebeuren", vervolgt Porter, "want de grootste boosdoeners in ons land zijn de universiteiten. Hoewel het Nederlandse universitaire onderzoek van kwalitatief voldoende niveau is, blijft veel daarvan zonder commerciële toepassing op de plank liggen." In de Verenigde Staten zijn het met name de universiteiten die veel octrooi aanvragen, terwijl in ons land de bedrijven dat meestal doen. Om dit probleem op te lossen, propageert Porter een cultuuromslag in de Nederlandse academische wereld. Technische wetenschappers zouden afgerekend moeten worden op het aantal octrooien dat ze in de wacht weten te slepen. De veel voorkomende houding dat commercieel onderzoek niet te verenigen zou zijn met de academische onafhankelijkheid en de daarmee verbonden waarden en normen, moet dan ook plaatsmaken voor wetenschappelijk ondernemerschap. Daarnaast is volgens Porter meer samenwerking nodig tussen universiteiten en bedrijfsleven, die elkaar wat kennis en expertise betreft prima kunnen aanvullen.

De Amerikaanse hoogleraar heeft er echter weinig vertrouwen in dat de Nederlanders daadwerkelijk tot actie overgaan. Daarvoor is de actuele economische prestatie nu nog te goed. "Wie weet", zegt Porter, "heeft Nederland wel eerst een economische terugval nodig, net als Zweden en Finland in de jaren negentig". Misschien dringt dan pas het besef door dat een offensieve, op innovatie gerichte strategie onontbeerlijk is om de welvaart van ons land ook in de toekomst zeker te stellen. Een strategie die enkel gebaseerd is op kostenreductie zal niet meer werken. Derhalve is adequate actie gewenst! Met deze waarschuwende woorden sloot Porter zijn lezing af en daarmee ook zijn bezoek aan Nederland.

Evaluatie

De boodschap lijkt eenvoudig en duidelijk: innovatie is de motor achter economische ontwikkeling. In wezen volgt Porter daarmee Joseph Schumpeter, die deze visie al decennia geleden verkondigde. In tegenstelling tot Schumpeter tracht Porter dit ook te meten, presenteert hij zijn visie met behulp van aansprekende voorbeelden en illustratieve plaatjes en werpt hij zichzelf op als adviseur voor overheden. Getuige zijn vele optredens overal in de wereld, slaat zijn boodschap aan. Toch valt er het een en ander af te dingen op de methodiek van Porter, de criteria die hij voor zijn analyses van onze economie gebruikt en de maatregelen die hij aanbeveelt.

Data

Om te beginnen is kritiek mogelijk op het grote belang dat Porter in zijn verhaal toekent aan statistische data. Zeker op het terrein van innovatie is betrouwbaar statistisch materiaal nauwelijks voorhanden. Ook is er voortdurend discussie over de relevantie van criteria waarmee innovatie daadwerkelijk gemeten kan worden ⁴.

De onzekerheid die het innovatieproces omgeeft, maakt het daarnaast niet gemakkelijk om te beoordelen of inputfactoren zoals uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling, of juist outputfactoren zoals toegekende octrooien een goede indruk geven van het innovatievermogen van een land. Wel is algemeen bekend dat het aantal octrooien hiervoor slechts een beperkte indicator vormt ⁵. Zo zijn niet alle gepatenteerde uitvindingen commercieel succesvol en is er op veel vernieuwingen in de dienstverlening niet eens octrooi aan te vragen. Deze innovaties zijn vaak minder zichtbaar en meetbaar. Ondernemers beschouwen patentering bovendien als een van de minst effectieve methoden van kennisbescherming omdat het aanvragen en toekennen van octrooien doorgaans als een tijdrovend proces wordt ervaren.

Deze bezwaren gelden eens te meer nu Porter de in de Verenigde Staten aangevraagde octrooien als maatstaf voor de innovatiekracht van ons land neemt en daarmee het begrip innoverend vermogen definieert voor de rest van zijn verhaal. Daar komt nog bij dat het werken met octrooien in de Verenigde Staten aanzienlijk afwijkt van dat in Europa en Nederland. Zo is het patenteren van academische kennis in de Verenigde Staten veel meer gebruikelijk dan bij ons. Kortom, het is maar zeer de vraag of het Nederlandse innovatievermogen echt zo zwak is als Porter ons wil doen geloven.

Concepten onduidelijk

Vervolgens merken we op dat de concepten die Porter gebruikt om zijn analyse te staven aan duidelijkheid te wensen overlaten. Zijn diamant en de concepten daarbinnen, met name het clusterconcept, roepen de nodige vragen op.

De toon van de critici op Porter's benadering wordt steeds grimmiger. Zo vegen Martin en Sunley in een recente publicatie de vloer aan met het clusterconcept door kwalificaties te gebruiken als "a chaotic concept; a major source of ambiguity is that of definition. The cluster has instead become accepted largely on faith as a valid and meaningful 'way of thinking'" ⁶.

Voorts is het opmerkelijk dat Porter geen enkele verwijzing heeft gemaakt naar andere wetenschappers die als experts op het terrein van innovatie genoemd kunnen worden. Zo wordt er niets gemeld over de theorieën van innovatiesystemen van Lundvall, de regionale innovatiesystemen van Cooke en Morgan, de theoretische benadering van technologische ontwikkeling door Malecki, de innovatie-milieubenadering van Maillat en het learning-regionconcept van onder andere Morgan ⁷.

Bovendien is het opvallend dat Porter zijn eigen terminologie hanteert, daar waar elders in de literatuur andere termen zijn ingeburgerd. Zo gebruikt hij voor het gangbare begrip sociaal kapitaal de benaming 'institutions of collaboration' en heeft hij het over 'attitudes' in plaats van 'entrepreneurship'.

Onbeantwoorde vragen

Na de lezing van Porter blijven er vragen over. In hoeverre verschillen clusters van input-outputrelaties of de klassieke sectorindeling? Op welk ruimtelijk schaalniveau dienen clusters

geïdentificeerd en ontwikkeld te worden: nationaal, regionaal of lokaal? Bestaan clusters in het echt of alleen in de gedachten van beleidsmakers? In zekere zin is de definitie van een cluster immers tautologisch: het gaat om een groep van partijen die samenwerkingsvoordelen kennen, maar tegelijkertijd wordt het bestaan van een cluster ook in termen van deze voordelen verklaard.

Verder zijn de diamant en het clusterconcept niet erg geschikt om de economische ontwikkeling van een gebied in de tijd te analyseren. Porter laat bijvoorbeeld in het midden hoe landen met hun traditionele concurrentievoordelen moeten omgaan in de huidige overgang van een industriële naar een diensteneconomie. Misschien is het dan ook niet zozeer de Nederlandse diamant, als wel Porters eigen diamant die geleidelijk zijn glans verliest.

Ten slotte plaatsen we kanttekeningen bij de maatregelen die Porter voorstelt ter vergroting van het Nederlandse innovatievermogen. Is het nu echt de bedoeling dat het ministerie van Economische Zaken alle vijftien clusters die Porter geïdentificeerd heeft, stimuleert tot meer innovatie? Ook al zijn de doelen van innovatiebeleid nog zo generiek, de baten van het gevoerde beleid zullen nooit gelijkmatig over de clusters verdeeld zijn. De ene economische activiteit leent zich nu eenmaal meer voor innovatie dan de andere.

Wat Porters roep om ondernemerschap binnen universiteiten betreft, kunnen we wel een eind met hem mee gaan. Inderdaad hoeft commercieel onderzoek niet ten koste te gaan van wetenschappelijke onafhankelijkheid. Daar zijn onderzoekers nog altijd zelf bij. Het probleem is echter hoe een Schumpeteriaanse ondernemingsgeest samen moet gaan met de academische vrijheid waarvoor wetenschappers nu juist gekozen hebben⁸. Porter zelf lijkt patent te hebben op dergelijke 'ondernemende wetenschap'. Er zijn maar weinig economen die op zo veel belangstelling van beleidsmakers kunnen rekenen. Porter reist al jaren de wereld rond om zijn boodschap over innovatie en clusters te verkondigen.

Conclusie

De presentatie van Porter tijdens de Innovation Lecture kwam innovatief over dankzij de aanwezigheid van diverse geavanceerde digitale communicatie- en presentatiemiddelen en de technologische aankleding van de zaal. Niettemin zijn wij niet inhoudelijk overtuigd geraakt van het (diamant)model waarmee hij de innovatieve prestaties zegt te meten.

Men kan ook stellen dat de benadering van Porter heel duidelijk gekarakteriseerd kan worden als een typische Amerikaanse aanpak. Met andere woorden, een door een Amerikaanse bril bekeken thematiek wordt op Europa en ons land in het bijzonder toegepast zonder voldoende relativering in acht te nemen. Innovatie laat zich immers op veel andere manieren typeren dan uitsluitend via in de Verenigde Staten aangevraagde en geregistreerde octrooien. Nadat wij de schittering van het diamantmodel van Porter al eerder in twijfel trokken, komen we nu tot de vaststelling dat de glans er echt van af is

1 M.E. Porter, *The competitive advantage of nations*, Free Press, New York, 1990.

2 Zie bijvoorbeeld H.W. de Jong, Frau Antje en de diamant, ESB, 19/26 december 1990,

3 Ministerie van Economische Zaken; *Economie met open grenzen*, Tweede Kamer, vergaderjaar 1989-1990, nr. 21670; *Industriebeleid in de jaren negentig*, Tweede Kamer, vergaderjaar 1992-1993, nr. 23031; *Concurreren met kennis*, Tweede Kamer, vergaderjaar 1992-1993,

4 Zie bijvoorbeeld diverse publicaties van

5 Zie bijvoorbeeld M.P. Feldman, *The geography of innovation*, Kluwer, Dordrecht, 1994.

6 Zie ook R. Martin en P. Sunley, *Deconstructing clusters: chaotic concept or policy panacea?*, werkdokument, University of Cambridge, 2001.

7 B-Å. Lundvall, *National systems of innovation: towards a theory of innovation and internationalisation*, Pinter publishers, Londen, 1992;

8 P. Nijkamp, *Schumpeter in academia*, ESB, 9 april 1999, blz. 263.